

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

“Kendim Yazdım Kendim Yaktım”: Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) Kitaplarını İmhası

“I Wrote Them, I Burnt Them”: Abû Hayyân al-Tawhîdî's (d. 414/1023) Destruction of His Books

Hikmet YAMAN*

Öz: İslâm tarihinin erken yüzyıllarında kitap ve kütüphane sevgisi bakımından Müslümanların hangi mümeyyiz vasıflara sahip oldukları düşünce tarihi kaynakları tarafından tafsilatlı bir biçimde işlenmiştir. Örneğin Abbâsi halifesi Me'mûn'un (ö. 218/833) kitapları için de muhkem ve sakin bir barınak olan Beytülhikme'yi kurarken civar ve uzak diyarlara düzenlediği seferler sırasında ve de oralara gönderdiği kitap simsarları vasıtasıyla, söz konusu yerlerdeki nadir ve nadide kitapları elde edip kurduğu bu müessesenin kütüphanesine kazandırabilmek adına nasıl benzersiz cömertliklerde bulunduğu bu kaynaklarda tekrar tekrar anlatılır. Elde ettiği bu kitapların Arapçadan başka dillerde yazılmış olanlarının muhtevasına hakkıyla nüfuz edebilmek için yetkin mütercimler işe aldığı, kitaplara ve içeriklerine verdiği bu değeri tescilleme bağlamında devasa bütçeler tahsis ederek müstensihler, mücellitler, verrâklar ve daha nice kitap hizmetkarlarının maliyetini cömertçe karşıladığı takdirle kaydedilir.

Benzer bir biçimde erken dönem İslâm düşüncesine dair ilmi kaynaklarda Benû Musa'nın, özellikle de Ebû Cafer Muhammed b. Musa'nın (ö. 259/873), nasıl tutkulu bir aşk ve gayretle Beytülhikme'deki kitaplarla haşır neşir olarak ömürlerini geçirdikleri ve başka dillerde daha önce üretilmiş kıymetli eserlerin Arapçaya tercüme edilerek Müslüman okuyucuların hizmetine sunulabilmesi için nasıl tarifsiz fedakarlıklara katlandıkları efsanevi bir şekilde rivayet edilir. Beytülhikme'nin kütüphanesini daha da zenginleştirebilmek adına bütün imkân ve enerjilerini seferber ettikleri, Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) ve Sâbit b. Kurre (d. 288/902) gibi üstün maharet ve kabiliyet sahibi mütercimler bulup onları istihdam edebilmek için nasıl gayretle çalıştıkları sitayişle aktarılır. Ancak Müslüman muhitlerde böylesine değerli bir nimet olarak görülen kitap bazen de ortadan kaldırılması gerektiği düşünülen zararlı bir metaa dönüştürülebilmektedir. Bu tarihî süreç içerisinde bazen münferit kitaplar imha edilmişken bazen de kitaplar kolektif olarak yok edilmiştir.

Erken dönem İslâm tarihi kaynaklarındaki veriler itibarıyla iki türlü kitap imhasıyla muhatap olmaktadır: Başkalarının organizasyonuyla icra edilen imhalar ve kitabın bizzat müellifi tarafından gerçekleştirilen imhalar. Birinci türdeki imhalar yazara veya eserindeki malumat ve yorumlara yönelik bir çeşit cezalandırma girişimidir. Söz konusu yazarın ilgili sunumlarının insanların itikadını bozup kafalarını karıştırdığı ve bu durumun da toplumda huzursuzluk ve kargaşaya sebep olduğu iddia edilmektedir. Bu

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı, yaman.hikmet@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-5894-2453
Makaleyi okuyarak katkılar sunan kıymetli meslektaşım M. Enes Topgüle teşekkürlerimi sunarım.

iddialar siyasi ideolojilerle ilişkili olabildiği kadar dinî ve mezhebî görüşlerle de irtibatlı olabilmektedir. İkinci türdeki imhaların ise daha bireysel ve biricik gerekçelendirmeleri vardır. Bir müellif nasıl olur da emeğini ve ömrünü harcadığı kitaplarını ortadan kaldırmak isteyebilir? Bir yazarı böylesine bir mecraya sürükleyen saik ve sebepler neler olabilir? Bu çalışmamız işte bu gibi sorulara cevap aramak üzere çıkılan bir yolculuktur. Erken dönem İslâm düşünce tarihinden seçtiğimiz yetkin örnekler üzerinden kendi kitaplarını imha ettikleri kaydedilen ilim insanlarının bu teşebbüslerinin bağlamlarını ve arka planlarını açıklığa kavuşturup bütün bu sürece olabildiğince çok boyutlu perspektiflerden yaklaşıma çalışmaktayız. Araştırma verilerimizin bize gösterdiğine göre modern zamanlarda İslâm düşünce tarihi çalışma sahasında bu spesifik mevzuya tahsis edilerek üretilen müstakil bir çalışma yoktur. Dolayısıyla bu çalışma bu mevzuda sonraki araştırmalar için de akademik bir zemin oluşturmayı ümit etmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında İslâm düşünce tarihi kaynaklarında kendi kitaplarını imha ettikleri kaydedilen erken dönem Müslüman ilim insanları arasında beş şahsiyete işaret edilmiştir: Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/771), Davud et-Tâî (ö. 165/781), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Yusuf b. Esbât (ö. 196/811-2) ve Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830). Birbirlerinden farklı ilim dallarında temayüz etmiş olan bu âlimlerin ortak özellikleri hayatları esnasında kendilerine mahsus sebeplerle kitaplarını imha etmiş olmalarıdır. Aşağıdaki sayfalarda bu ilim insanlarının kitaplarını ortadan kaldırma kararlarında hâkim müessir sebeplerin neler olduğu irdelenmiş, hangi psikolojik şartlarda bu fiillerini gerçekleştirdikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu teşebbüsleriyle kendi bireysel dindarlık anlayışlarının ilişkisi tartışma konusu edilmiş, onların bilgi tasavvurları ve bilgiden beklentileri bu bağlamda ele alınmıştır. İlk bakışta oldukça masum bir gayret gibi gözükken kitap yazma meşguliyeti ve kitap edinme arzusunun bu ilim insanları nezdinde zamanla nasıl da bir çeşit bağımlılığa varan bir dünyevileşme sürecine dönüştüğü şeklindeki kanaat tahlil edilmiştir. Bilgi ve dinî tecrübe arasında kurdukları ilişki incelenmiş bu ilişkiye kendi bireysel dindarlıkları açısından nasıl yaklaştıkları izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında konuyla alakalı olarak üzerinde durulan âlim ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî'dir (ö. 414/1023). Bir müellifin kendi kitaplarını ortadan kaldırmaya karar vermesi sürecini içeriden bir bakış açısıyla ve bütün safahatıyla anlatan en müstesna kaynak Tevhîdî'nin günümüze intikal eden mektubudur. Bu mektup çalışmamızın konusu itibarıyla nevi şahsına münhasır bir kaynaktır. Mektuptaki veriler bağlamsal olarak etraflıca tahlil edilerek Müslüman bir entelektüelin bizzat kendi perspektifinden bu hadiseyi nasıl değerlendirdiği tartışılacaktır. Derin dinî sorgulamaların yanı sıra dünyevi ve şahsi kaygıların da kitaplarını yakmasında tesiri olup olmadığı incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kitap imhası, kitabın fonksiyonu, bilgi, dindarlık, dünyevileşme kaygısı, Ebû Hayyân et-Tevhîdî

Abstract: From the beginning of Islam, Muslims have always given great significance to books and libraries. Scholarly sources on this subject-matter record countless exemplary cases in detail referring to their legendary love and passion for books and libraries. The 'Abbâsîd Caliph al-Ma'mûn (d. 218/833) for instance, is reported to have an irresistible desire to establish a strong and peaceful house for books and thus he established the Bayt al-Hikma (the House of Wisdom). He would repeatedly send delegations to neighboring and distant countries to find and bring scientific and philosophical works to this institution. In order to benefit properly from the contents of the books written in languages other than Arabic, he would employ competent translators, especially for Greek and Syriac. He would spend a huge amount of his budget to hire copyists,

bookbinders, and all other types of library staff to serve books more dearly and diligently. Al-Ma'mūn's generosity to this end was legendary and unlimited.

Scholarly sources on the history of Islamic sciences and philosophy make similar references to Banū Mūsā, and especially to Abū Ja'far Muḥammad b. Mūsā (d. 259/873), who would spend his entire time, capacity, and energy for the Bayt al-Ḥikma in order to enrich its collections and find authoritative translators like Ḥunayn b. Ishāq (d. 260/873) and Thābit b. Qurra (d. 288/902) to make the contents of the books usable and useful for Arabic-speaking intellectuals. Abū Ja'far's ambition, passion, and sacrifices for serving books was again matchless. Such examples testify to the fact that for Muslims books are accepted as being absolutely necessary, indispensable, and a valuable part of human life. Yet, at times the same books might be considered as something dangerous, harmful, and destructive to human beings. On account of such a consideration, books have historically been destroyed individually and collectively. Furthermore, on many occasions, the form of this destruction was through burning them in a fire.

According to the accounts of historical sources on the early centuries of Islamic history, two types of book destruction came into the scene: book destructions organized by others than the authors, and book destructions executed by the authors themselves. The first type was an attempt to apply a certain kind of punishment to the author or to the arguments and interpretations found within the book in question. The retaliators would claim that these arguments and interpretations were harmful to the shared creed of the people, lead them into confusion, and consequently cause unrest and commotion in the society. Such claims were also related to political ideologies, religious beliefs, and sectarian convictions that were dominant in that society. The second type of punishment, however, was based on more individual, peculiar, and unique justifications. How could it be that an author would decide to destroy his own books on which he has in fact spent endlessly his hard work and even his life? What kind of reasons or incentives could possibly have been influential enough to make him decide to carry out this tragic end? This article aims at shedding intelligible light on this phenomenon and discussing the subtle motivations behind this occurrence. A reasonable selection from the early centuries of Islamic intellectual history has been made of such related incidents of book burning organized and executed by the authors themselves, and an attempt has been to identify, contextualize and clarify the real causes and backgrounds of such occurrences. We have not seen an independent study in Turkish dedicated to this subject matter, and thus hope that this article would humbly fill a gap in this elusive field of Islamic intellectual history. We would also expect that this study would ignite new incentives for further research on this neglected topic.

In the first part of this study, we have concentrated on five authoritative scholarly figures from the early period of Islamic intellectual disciplines who destroyed their own books. They were Abū 'Amr b. al-'Alā' (d. 154/771), Dāwūd al-Ṭā'ī (d. 165/781), Sufyān al-Thawrī (d. 161/778), Yūsuf b. Asbāṭ (d. 196/811-12) and Abū Sulaymān al-Dārānī (d. 215/830). Each of these figures was an unquestionable expert on various branches of Islamic scholarship but still went onto destroying their individual books on account of peculiar and personal reasons. We have analyzed the efficient causes that led them to take this decision. We have attempted to discover the dominant psychological motives under which they activated their plans in this context. We have examined the relationships between their personal piety and their decision of destroying their books and between their conception of knowledge and their expectations from learning. At first glance, authoring books and collecting them may look like an innocent activity, but according to these scholars, the same activity may turn into a type of psychological obsession and a

process of secularization. We have investigated the connection they formulated between knowledge and religious experience and between scholarship and personal piety.

In the second part of this study, for the purpose of our research topic, we have focused on the personal case of Abū Ḥayyān al-Tawḥīdī (d. 414/1023). Fortunately, we have a full-textual account written by him enabling us to analyze the phenomenon of book burning that was planned and executed by the author himself. The text is in the form of a letter and relates minutely and explicitly each and every step of the process that made him decide to destroy his books. In this regard, al-Tawḥīdī's letter is a unique historical scholarly resource providing us an insider perspective of the subject matter in question. On the basis of this text, we have discussed potential efficient and final causes of his decision and explored and elaborated on religious and secular considerations through which he apparently came to such a tragic conclusion.

Key words: Destruction of books, functions of books, knowledge, piety, secularization anxiety, Abū Ḥayyān al-Tawḥīdī

Giriş

İslâm felsefesi sahasındaki telif, tahkik ve tercüme çalışmalarıyla bu alanda 20. yüzyılın en üretken akademisyenlerinden biri olan Abdurrahman Bedevî (ö. 2002) Libya Bingazi Üniversitesi'nde mantık ve çağdaş felsefe dersleri vermekteyken (1967-1973) birdenbire kendini oldukça sıra dışı ve tehlikeli bir durumun tam ortasında bulur. Nisan 1973'te bu üniversiteyi ziyaret eden Muammer Kaddâfi (ö. 2011), felsefe öğrencileri tarafından düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili soru ve eleştirilere maruz kalınca, asıl müsebbip olarak gördüğü Bedevî'yi cezalandırmak ister ve onu hapse mahkûm eder. Neyse ki dönemin Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın (ö. 1981) araya girmesiyle Bedevî serbest bırakılır ve Libya'daki akademik görevi böylece sona erer. Ancak Bedevî'nin kitapları kendisi kadar talihi değildir. Kaddâfi onun şahsi kütüphanesindeki bütün kitapların halka açık bir şekilde yakılmasını emreder ve bu infaz gerçekleştirilir.

Doğrusu böyle bir cezalandırma uygulaması genelde insanlık tarihi ve özelde de İslâm düşünce tarihi bakımından tamamen emsalsiz değildir. Kitapların başkaları veya bizzat müellifleri tarafından yakılmasının ya da başka bir şekilde imha edilmesinin muhtelif örnekleri bu tarih içerisinde görülebilir.¹ Başkalarının organizasyonu ile icra edilen kitap imha etme faaliyetlerinin çoğu, söz konusu müellifin ve fikirlerinin bir çeşit cezalandırılmasına yöneliktir. Hâkim paradigmaya muhalif, aşırı eleştirel, marjinal olduğu veya toplumda düzensizlik, kargaşa ve huzursuzluğa sebep olduğu gibi gerekçelerle müellifin entelektüel üretimleri

1 Kitapların ve kütüphanelerin yakılması ve yağmalanması insanlık tarihi boyunca süregelen evrensel bir trajedir. Eski Mısır'dan Çin'e, Ortadoğu'dan Batı Roma'ya, Antik Yunan'dan Japonya'ya pek çok medeniyette kitap ve kütüphanelerin başına türlü türlü felaketler gelmiştir. Doğu Roma'nın Konstantinopolis'i asırlar boyunca kitap ve kütüphane kıyımlarına sahne olmuştur. Moğollar girdikleri İslâm topraklarındaki her şeyi, dolayısıyla kitap ve kütüphaneleri de vahşice katletmiştir. Benzer kıyımlar modern zamanlarda, hem de çok daha büyük ölçümlerde vuku bulmuştur. Nasyonalizm, faşizm ve komünizm gibi siyasi ideolojilerin organizatörlüğünde milyonlarca kitap yok edilmiştir. Fransız Devrimi sonrasında eski düzeni temsil eden sayısız kitap ve kütüphane imha edilmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda Avrupa'da zengin koleksiyonları olan pek çok kütüphane bombalarla tahrip edilmiştir. Nazi Almanyası'nda 1933 yılı boyunca sakıncalı olduğu düşünülen nice düşünürün kitapları sistematik biçimde yakılmıştır. Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde ideolojik sebeplerde milyonlarca kitap komünizmin bekası için kurban edilmiştir. Siyasi ve ideolojik mücadelelerin bedelini kitaplar ve kütüphaneler de ödemiştir. En son örneklerini Bosna ve Irak'ta gördüğümüz bu türden katliamlar kitap ve kütüphanelerin hâlâ nasıl büyük bir tehlike altında olduğunu göstermektedir. Bosna Hersek'te Sırp tarafından 1992 yılında gerçekleştirilen Vijećnica Kütüphanesi kıyımıyla yüz binlerce Osmanlıca, Arapça ve Farsça kitap ve belge artık yok olmuştur; Sırp 5 milyondan fazla kitabı imha etmiştir. Amerika'nın Irak'ta 2003 yılında gerçekleştirdiği kıyım ve yağmalamalardan kitap ve kütüphaneler de merhametsizce ve insafsızca nasiplenmiştir. Kitap ve kütüphanelerin başına gelen bu tür musibetler hakkında daha detaylı bilgi için bk. Baez, *A Universal History of the Destruction of Books: From Ancient Sumer to Modern-day Iraq*; Polastron, *Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History*. Bu bağlamda belki de zikretmemiz gereken ve Batılı kaynaklarda çokça dillendirilen iddialardan birisi kendi zamanının en meşhur ve müstesna kütüphanelerinden olan İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakılmış olduğu rivayetidir. Amr b. el-Âs (ö. 43/664) komutasındaki İslâm ordularının İskenderiye'yi fethi (21/642) sırasında vuku bulduğu iddia edilen bu yakma rivayetine göre bu husustaki emir Halife Hz. Ömer tarafından verilmişti. Haçlı seferleri sırasında Müslümanları kötülemek amacıyla uydurulmuş olduğu modern zamanlarda yapılan pek çok muteber araştırmayla ispat edilmesine rağmen bu iddia hâlâ batılı literatürde yaygınlıkla tedavülde. Hâlbuki İskenderiye Kütüphanesi Müslümanların orayı fethetmelerinden yüzyıllarca önce, milattan önce 47 yılında Roma İmparatoru Sezar'ın şehri tahribi sırasında zaten yanmıştı. Bu mevzudaki iddialar ve ilgili cevaplar hakkında bk. Terzioglu, “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır”, s. 419-33.

sakıncalı bulunabilmiştir. Çoğunlukla bu gerekçelendirmeler dinî ve mezhebî görüşler, siyasi ideolojiler ve iktidar teorileri ile de irtibatlıdır. Bazen bu kitap kıyımları çok daha büyük ölçekte ve kapsamda icra edilmiş, devasa kütüphaneler yakılarak insanlık tarihinin biricik ve telafi edilmesi mümkün olmayan nice ortak birikimi ebediyen ortadan kaldırılmıştır. Nadi-ren de olsa görülen yazarın bizatihi gerçekleştirdiği kendi kitaplarını imha etme teşebbüslerinin ise aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere daha hususi ve nazik saikleri ve arka planları olabilmektedir.

Bilginin kaydedilip muhafaza edildiği temel vasıta olarak kitaplar, ilmî ve kültürel devamlılığın vazgeçilmez müşterek hafızasıdır. Bu genel ve evrensel fonksiyonu yanında Müslümanlar için kitapların ilave çağrışımları vardır. İslâm düşüncesinin erken yüzyıllarında kitapların üretimi ve imha edilmesi günümüz telakkilerinden çok daha ciddi bağlamlara ve sonuçlara sahipti. Kitapların telif süreçlerindeki aşılması gereken fiziki ve entelektüel zorluklar, yazar-kitap ilişkisine derin duygusal boyutlar da ekleyebilmekteydi. Zaten İslâmî ilimler gelenek ve kültüründe oldukça üst seviyede olan kitaba değer verme hassasiyeti, özellikle kitabın yazarı söz konusu olduğunda daha da karmaşık ve ileri düzeyde seyredilmekteydi. Kitaba kıymak oldukça ağır bir muameleydi.

Biz bu çalışmamızda önce İslâm entelektüel tarihi boyunca söz konusu olan bu vakianın öne çıkan bazı erken dönem örnekleri üzerinde durarak bu teşebbüslerin fikrî ve psikolojik arka planını kısaca analiz edeceğiz. Sonrasında çalışmamızın ana konusu olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) kendi yazdığı kitapları imha etmesi meselesine yoğunlaşacağız. Mezkûr dönemler itibarıyla Müslüman bir entelektüelin bizzat kendi kaleminden onu böylesi bir mecraya sürükleyen sebeplerin bütün safahatıyla anlatıldığı metinlere nadiren ulaşabilmekteyiz. Tevhîdî'nin bu bakımdan nevi şahsına münhasır bir kaynak olan metni, kitap ve müellif ilişkisini çok boyutlu olarak sorgulaması ve kitap imha vakasını makul bir bağlamlandırma ile ortaya koyup izah etmeye çalışması oldukça ilgi çekicidir. Bir müellifi kitap yazmaya sevk eden amilleri, yazılan bir kitabın makbul ve muteber hâle gelmesinde hangi faktörlerin etkili olduğunu ve nihayet bütün bu süreçler boyunca müellifin başına nelerin gelebileceğini bu metin üzerinden takip edebilmekteyiz. Dolayısıyla Tevhîdî'nin çalışmamızda incelenecek bu metnin bir müellifin kendi kitaplarını imha etmesi vakasını farklı boyutlarıyla ve etraflıca tahlil edip kayda değer çözümler sunmaya imkân vereceğini ummaktayız.

1. Kendi Kitaplarını İmha Eden İlim İnsanı Örnekleri

Kendi kitaplarını imha eden en erken dönem Müslüman âlimlerden biri Ebû Amr b. el-Alâdîr (ö. 154/771). Yedi kıraat imamından biri olan ve kendi zamanının Arap dili ve edebiyatında en yetkin otoritelerinden birisi kabul edilen Ebû Amr, bu ilim dallarıyla ilgili uzun yıllar boyunca derlediği bir ev dolusu kitabını yaktığı rivayet edilir. Bu hadiseyi nakleden Câhiz (ö. 255/869), sebep olarak müellifin kendini tamamıyla deruni dindarlığa ve maneviyata

verme arzusunu gösterir.² Ebû Amr'ın kitaplarını imha şeklini farklı nakleden kaynaklar da vardır. Örneğin Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin anlatısına göre Ebû Amr kitaplarını yakarak değil, toprağın derinliklerine gömerek (*defene kütübehu*) ortadan kaldırmıştır. Onlardan hiçbir iz kalmamasını, onlara hiç kimsenin kolayca erişememesini arzu etmiştir.³ Ebû Amr ile aynı zaman diliminde yaşamış olan ve kitaplarıyla ilgili benzer bir teşebbüste bulunan bir başka âlim Davud b. Nusayr et-Tâî'dir (ö. 165/781 [?]). Kûfe'de uzun yıllar Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) yanında hadis ve fıkıh okuyan Tâî, özellikle zühd ve tasavvufta öne çıkmıştı. İçinden geçtiği birtakım manevi ve psikolojik hâllerden mütevellit sebeplerle kitaplarını toplayıp Fırat nehrine attığı ve kendisini tamamen zühd ve ibadete adanmak istediği nakledilmiştir.⁴ Tâî'nin kitaplarını imha şeklinin denize atmak suretiyle (*taraha kütübehu fi'l-bahri*) gerçekleştiğini belirten kaynaklar da mevcuttur. Tevhîdî'nin kaydına göre kitaplarını denize atarken Tâî onlara şöyle fısıldamıştır: “[Başlangıçta] ne güzel delil ve rehberdiniz! Fakat vuslattan sonra hâlâ delile tutunmak zahmettir, şaşkınlıktır, musibettir ve zayıflıktır.”⁵ Kitaplarından kurtulduktan sonra Tâî evine kapanmış, kendisini halktan ve dünyevi meşguliyetlerden tamamen uzaklaştırmıştır. Artık evinden dışarı sadece namaz vakitlerinde cemaate katılmak için çıkar olmuştur.⁶ Kitaplarını imha ettiği kaydedilen bir başka erken dönem Müslüman âlim Süfyân b. Yezîd es-Sevrî'dir (ö. 161/778). Devrinin önde gelen fıkıh, tefsir ve hadis otoritelerinden ve kendi adıyla anılan bir fıkıh mezhebi imamı ve zahit bir şahsiyet olan Sevrî'nin, kitaplarını bizzat gömdüğü ya da onların gömülmesini vasiyet ettiği nakledilmiştir. Bu durumun sebebi olarak kitaplarındaki, özellikle de hadis rivayetleri konusundaki titizliği gösterilir.⁷ Yazmış olduğu ciltlerce kitabı Sevrî'nin gömerek değil, sayfalarını yırtıp ayırmak suretiyle rüzgârda savurup uçurarak (*mezzeka elfe cüz'in ve tayyerahâ fi'r-rîh*) ortadan kaldırdığını da söyleyenler olmuştur. Buralardaki nakillere göre Sevrî bu fiilini gerçekleştirmesi esnasında kitaplarını yazmış olmaktan duyduğu derin pişmanlığı dile getirerek “Keşke tek bir kelime bile kaleme almamış olsaydım (*leyte lem-ektub harfen*)” diye sızlanmıştır.⁸

Hicri 2. asrın sonlarında vefat eden bir muhaddis ve zahit olan Yusuf b. Esbâ'tın (ö. 196/811-2) da kitaplarını imha ettiği nakledilir. Rivayet edildiğine göre kitaplarını dağdaki bir mağaraya götürüp atmış ve mağaranın girişini de kapatmıştır (*hamele kütübehu ilâ ġarin fi cebelin ve tarahahu fihi ve sedde bâbehu*). Yusuf bu fiilinden dolayı kendisini tenkit edenlere cevaben hak ve hakikat yolculuğunda kitapların başlangıçta bir yol göstericilik temin ettiğini, ancak bu yolculuğun ileriki safhalarında bu rehberliğin yanıltıcı olmaya dönüştüğünü söylemiştir. Hak Teâlâ ile sağlam bir yakınlık tesis ettikten sonra kitapların yol göstericiliğine gerek olmadığını, sırf O'nun rızasını gözetmekle meşgul olunması gerektiğini savunmuştur.

2 Câhiz, *el-Beyân*, I, 320-1.

3 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 346.

4 Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 336; Zehebi, *Siyer*, VII, 423.

5 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 346.

6 Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 74-6, 301; Zehebi, *Siyer*, VII, 423-4.

7 Zehebi, *Siyer*, VII, 261, 267; a.mlf., *Menâkıb*, s. 76-7.

8 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 346.

Yusuf ile aynı dönemlerde Suriye bölgesinin en eski sufi ve zahitlerinden biri olarak yaşamış olan Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin (ö. 215/830), kitaplarını toplayıp bir kuyuya (veya tandır) doldurarak ateşe verdiği (*ceme'a kütübehu fî tennûrin ve secerahâ bi'n-nâr*) nakledilir. Bu fiilini kitaplarının artık kendisine manevî olarak zarar vermeye başladığı gerekçesiyle gerçekleştirdiği kaydedilir.⁹

Bu beş şahsiyetin yanı sıra erken dönem İslâm ilimleri tarihinde kendi kitaplarını imha etmeleriyle maruf olmuş başka ilmî şahsiyetler de vardır. Bunlar içerisinden hususen hadis tarihini ilgilendiren örnekler göze çarpmaktadır. Bizim bu çalışmamızın hususi bağlamıyla doğrudan ilgili olmasa da neticeleri itibarıyla benzerlik taşımaları sebebiyle bu türdeki kitap imha örneklerinin bazıları üzerinde de kısaca durmamız yerinde olacaktır. Hicri ilk üç asır içerisinde gerçekleşen hadislerin yazıya geçirilme ve kitaplarda kaydedilip tasnif edilme sürecinde hadislerle dair kitaplarını, ya da ellerinde var olan daha küçük hacimdeki yazılı hadis malzemesini, imha ettikleri nakledilen ilim insanları mevcuttur. Hadis çalışmaları tarihinde hıfz, kitâbet, tedvin ve tasnif olarak adlandırılan dönemleri esnasında hadis yazıcılığının meşruiyet ve mesuliyeti ile ilgili tartışmalar ekseninde bazı âlimler kendilerine mahsus dinî sebeplerle bu fiillerini icra etmişlerdir.¹⁰ Yazılı olarak hadis rivayet etmenin mesuliyetini ağır bir şekilde hissederek bu hususta hata yapmış olma ihtimalini bertaraf etme arzusuyla ellerindeki metinleri imha etmişlerdir. Ayrıca kendi zamanlarındaki Arap yazısının mevcut durumu, nokta ve hareketlerin standardizasyonunun henüz tamamlanmamış olması gerçeği,

9 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 346.

10 Hadislerin yazıya geçirilip tasnif edilmesi sürecinde vuku bulan bu tartışmalara dair modern zamanlarda yapılmış özellikle iki çalışma kayda değerdir. Birinci çalışma Michael Cook tarafından kaleme alınmıştır ve hadis tarihinin bu erken dönemlerinde hadislerin yazıya geçirilmesi lehinde ve aleyhindeki tutumlar üzerinde durarak bu tutumların muhtemel tarihi köklerini de tartışma konusu edinmiştir. El-Ĥaĥîb el-Baġdâdî'nin (ö. 463/1071) hadislerin yazıya geçirilmesi (*kitâbet*) sürecini ele aldığı ve daha önceki kaynaklarda yer alan birbiriyle ihtilafı görülen rivayetleri açıklamak için yazdığı *Takyîdül-'ilm* isimli eseri Cook'un bu mevzudaki temel kaynağıdır. Ayrıca şu kaynaklardaki ilgili veriler Cook tarafından sıklıkla kullanılmıştır: İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *Câmi'ü beyâni'l-'ilm ve fazlihî'si*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât'ı*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Kitâbü'l-İle'i* ve Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen'i*. Cook inceleme ve tartışmaları boyunca söz konusu kaynaklarda ellerindeki yazılı malzemeleri imha ettikleri (veya bunu vasiyet ettikleri) nakledilen şahsiyetler üzerinde de durur. Bu bağlamda atıfta bulunduğu ilmî otoritelerden bazıları şunlardır: Abide es-Selmâni (s. 479), Ebû İdris el-Havlâni (ö. 80/699) (s. 471), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713) (s. 480), Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722) (s. 480), Tâvûs b. Keysân (s. 469), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) (s. 451, 480), Şu'be b. el-Haccâc (s. 480) ve Süfyân es-Sevri (s. 480) ("The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam", s. 437-530).

İkinci çalışma ise Christopher Melchert'in kaleme aldığı ve konuyu daha dar bir çerçevede işleyerek ellerinde mevcut olan hadise dair yazılı malzemeyi imha ettiği nakledilen şahsiyetleri araştırma konusu edindiği makalesidir. Melchert'in kullandığı verilerin çoğu Cook'un zikrettiğimiz çalışmasına dayanır. Ancak bu bağlamda bazı klasik kaynaklarda ellerindeki hadis notlarını imha ettikleri kaydedilen Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-3), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-3) ve İmrân b. Husayn (ö. 52/672) gibi bazı ilave örneklerle işaret etmektedir ("The Destruction of Books by Traditionists", s. 213-31).

Bu iki çalışmanın yanında konumuz bakımından zikre değer diğer bir çalışma Franz Rosenthal tarafından ortaya konmuştur ("Of Making Many Books There is No End: The Classical Muslim View", s. 33-55). Cook ve Melchert'in çalışmalarından daha önce kaleme aldığı bu makalesinde Rosenthal onların örnek olarak atıfta bulunduğu pek çok kaynak ve şahsiyete zaten referansta bulunmuştur. Ancak onun makalesinin ana teması kitapların Müslümanlar nezdinde kitabın konumu ve fonksiyonudur, bu merkezde yazarları tarafından imha edilen kitaplar vakasına da temas etmektedir.

yazılı olarak bıraktıkları metinlerin doğru okunup okunmayacağı konusunda onları endişeye sevk etmiş görünmektedir. Bu metinlerin farklı okumalara ve hatta birtakım sokuşturmaların yapılabilmesine açık olması da metin sahiplerini oldukça rahatsız etmiş gibidir. Hz. Peygamber'e ona ait olmayan bir ifadeyi isnat etme ihtimali onların bireysel dindarlıkları açısından göze alınabilecek bir risk değildi. Örneğin hadislerin yazılı olarak rivayet edilmesi fikrine muhalif olduğu söylenen 'Abide es-Selmâni'nin (ö. 72/691) ölümüne yakın zamanlarda kitaplarını getirtip yazılarını silerek yok ettiği nakledilir. Onun korkusu kitaplarının kendisinden sonra ehil olmayan kişilerin eline düşmesi ve asli bağlamlarından farklı yerlerde kullanılmalarıyla ilgiliydi.¹¹ Benzer bir tavırla Tâvûs b. Keysân'ın (ö. 106/725) kitaplarını yaktırdığı aktarılır.¹² Yine Şu'be b. el-Haccâc'ın (ö. 160/776) oğluna ölümünden sonra kitaplarını imha etmesini vasiyet ettiği ve oğlunun da bu vasiyeti yerine getirdiği kaydedilir.¹³

Buraya kadar zikredilen kitap imha teşebbüsü örneklerinin hepsinde müellifler kitaplarını kendi dindarlık ve maneviyatlarını menfi bir biçimde etkilediğini düşündükleri için ortadan kaldırmıştır. Daha münzevi ve zâhidâne bir hayat sürdürebilme adına kitaplarını ve onlarla ilgili gündemlerini, en azından formel olarak bir kenara bırakmak istemişlerdir. Bu fiillerini gerçekleştirme süreçlerinde dışarıdan kendilerine yöneltilmiş olan herhangi bir baskının varlığına rastlanmamaktadır. Kitaplarında savundukları fikirlerinden rahatsızlık duyma gibi bir husus da söz konusu değildir. Kitaplarını bizzat kendi tercih, istek ve fiilleriyle imha etmişlerdir. Anlaşılan kitap yazmakla ve biriktirmekle meşgul olmayı bir çeşit dünyevileşme süreci olarak görmüşlerdir. Ayrıca bu durumun bir çeşit bağımlılığa dönüştüğünü düşünmektedirler. Onların kitaplardan asıl beklentisi hakikat yolculuğunda kendilerine rehberlik sunmalarıydı. Onlara göre başlangıçtaki bu masum beklenti kitaplarla ve ilmi meselelerle meşgul oldukça netliğini kaybetmeye başlamış, kitapları artık onlar için bu yolculuğun önünde engeller oluşturmaya başlamıştı. Bu bağlamda onların gözünde kitaplar sadece değerini yitirmekle kalmamış aynı zamanda yanıltıcı ve tehlikeli olmaya yüz tutmuştu. Aşağıdaki sayfalarda üzerinde duracağımız kitap imha örneği ise daha karışık ve çetrefilli bir arka plana sahiptir.

2. Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Kitaplarına Kıyması

Kitaplarını yakma teşebbüsü mevzusunda zikretmeye değer en önemli ilmi simalardan biri Ebû Hayyân et-Tevhîdî'dir. Onun kitaplarını yakma serüveni hakkında yukarıdaki örneklerden daha tafsilatlı bilgiye ulaşılabilmektedir. Zira o, mezkûr icraatını bütün safahatıyla bizzat kendi kalemıyla bizlere aktarmıştır. Önceki örneklere dair malumatımız muhtelif kaynaklara dayalı kısa bilgi parçacıklarından ibaret iken Tevhîdî'nin teşebbüsünün bütüncül hikâyesine erişilebilmektedir.

11 Hatib el-Bağdâdi, *Takyid*, s. 61.

12 Hatib el-Bağdâdi, *Takyid*, s. 61.

13 Hatib el-Bağdâdi, *Takyid*, s. 62.

Hususi felsefe tahsilini Fârâbî'nin (ö. 339/950) felsefi mirasının takipçileri olan Yahya b. Adî (ö. 364/975) ve Ebû Süleyman es-Sicistânî'den (ö. 391/1001) alan Tevhîdî, kendi zamanının pek çok ilim dalında mütebahhir, hezarfen ve velut bir entelektüeli olmuştur. Felsefi müktesebatının yanı sıra tasavvuf, kelim, fıkıh ve özellikle de dil ve edebiyat sahalalarında fikir ve eserler üretmiş, oldukça özgün ve yetkin bir ilmî otoritedir. Dil ve edebiyatta Câhiz'in üslubunu takip etmiştir. Bütün bu devasa akademik ve kültürel donanımına rağmen hak ettiği düşündüğü değere bir türlü nail olamayan, yüksek bir sosyal statü elde edemeyen ve hayatı boyunca yoksulluk ve ıstırap çeken Tevhîdî'nin kendi kitaplarını yakmasıyla ilgili anlatının en kâmil sunumunu Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ* isimli eserinde bulmaktayız.¹⁴

Tevhîdî'yi bu talihsiz ve dramatik sahneye sürükleyen sebepleri daha iyi anlayabilmek için onun biyografisi ile ilgili biraz arka plan malumatı sunmamız yerinde olacaktır. Oluşta yoksul bir ailede dünyaya geldiği söylenen Tevhîdî küçük yaşlarda anne ve babasını kaybetmiş, anlaşılan kendisine hiç de iyi davranmayan amcasının yanında büyümüştür. Bu zor şartlarda da olsa erken yaşlardan itibaren temel dinî bilgilerinin elde edebilmiş, Bağdat'taki eğitim imkânlarından azamî derecede istifade etmeye çalışarak dil, edebiyat ve felsefi ilimlere dair kapsamlı bir tahsil hayatı geçirmiştir. Hocaları arasında çok yetkin ilmî simalar vardır. Ebû Saîd es-Sîrâfî'den (ö. 368/979) nahiv, Ali b. İsa er-Rummânî'den (ö. 384/994) mantık, felsefe, kelim, dil ve edebiyat, Ebû Hâmid el-Mervezzî (ö. 362/973) ve Ebû Bekir aş-Şâşî'den (ö. 365/976) fıkıh, Yahya b. Adî ve Ebû Süleyman es-Sicistânî'den felsefe ve mantık eğitimi almıştır. Ayrıca erken yaşlardan itibaren tasavvufun nazari ve amelî boyutlarıyla ilgilenmiş, Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959) ve İbn Sem'un (ö. 387/997) gibi erken dönem tasavvuf otoritelerinden istifade etmiştir. Şahsi hayatıyla ilgili eserlerinde dile getirip şikâyet ettiği türlü türlü talihsizliklerle beraber İslâm ilimleri ve kültür tarihinin en dinamik ve parlak dönemlerinden birinde yaşamış olması ve bu tarihin en özgün ve üretken ilim insanlarının çevresinde yetişmiş olması onu kaderiyle barışık olma konusunda pek kanaatkâr ve tatminkâr kılmamıştır.

Günümüz İslâm felsefesi çalışmaları itibarıyla Tevhîdî Fârâbî veya İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi, ıstılahi anlamda tam yetkin bir filozof veya mantıkçı olarak muamele göremese de hocaları ve içinde yaşadığı felsefe, ilim ve kültür ortamı hakkında kaleme aldığı eserler İslâm ilimleri, felsefe ve kültür tarihinin müstesna ve vazgeçilemez kaynaklarından. *El-Mukâbesât, el-İmtâ' ve'l-mu'ânese, el-Hevâmil veş-şevâmil, Ahlâku'l-vezîrayn, el-İşârâtü'l-ilâhiyye, el-Besâ'ir ve'z-zehâ'ir ve es-Sadâka ve's-sadîk*¹⁵ gibi çalışmalarıyla Fârâbî ve İbn Sînâ arasında yaşamış olan ve haklarında başka kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan pek çok felsefi

14 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 342-9. İbrahim Halil Üçer Hamevî'nin Tevhîdî hakkındaki nakillerine değinerek Tevhîdî'nin kitaplarını yaşadığı toplumda hissettiği bir yalnızlaşma sonucunda yaktığını ve sembolik anlamda bu fiilin bir intihar teşebbüsü olarak yorumlanabileceğini ifade eder (*Ebu Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefi Kişiliği*, s. 85-9).

15 Telif ettiği eserlerin daha sağlığında birden fazla nüshası yapıldığı için Tevhîdî'nin zikrettiğimiz bu eserleri günümüze ulaştırmıştır. Söz konusu kitaplarını yakması hadisesinde hangi kitaplarını ateşe attığına dair bir bilgi Yâkût'un kayıtlarında mevcut değildir.

şahsiyet Tevhîdî'nin kayıtlarıyla meçhullükten kurtulmuştur. Bu durumun bazı örnekleri Yahya b. Adî, Ebû'l-Hasan el-Âmirî (ö. 381/992), İbn Zür'a (ö. 398/1008), İbnü'l-Hammâr (ö. 410/1019), İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ve kendi hocası Ebû Süleyman es-Sicistânî'dir. Klasik kullanımıyla “edîb” diye tarif edilen ilmî ve kültürel tipolojinin temsil kabiliyeti en yüksek örneklerinden biri olan Tevhîdî, mevcut entelektüel hayatın neredeyse bütün boyutlarına dair telif veya fikir üreten bir akademik karakterdir ve batıların İslâm rönesansı veya hümanizmi¹⁶ diye tanımladıkları dönemin en çok öne çıkan simalarından biridir. Felsefe, ilim, kültür ve sanat ilgilerindeki bu devasa kapsam ona “edîblerin filozofu (*feylesûfü'l-ü-debâ*)”, “filozofların edîbi (*edîbü'l-felâsife*)” gibi unvanlar kazandırmıştır.¹⁷ Bu kapsamlılığın ana sebeplerinden birisi, yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla, aslında iştigal etmekle hiç de memnun ve mutlu olmadığı verrâklık mesleğidir. Zira bu meslek sayesinde döneminde ortaya çıkan ilim, kültür ve sanat dünyasındaki üretimlere erişimi kolaylıkla mümkün olabilmiş ve muhtelif alanlardaki eserleri istinsah etme sürecinde bilgi ve kültürünün sınırları tabii olarak genişlemiştir.

Şahsi hayatındaki talihsizliklerden kurtulup çoktan hak ettiğini düşündüğü kıymetinin kadrinin bilinmemesine son vermek maksadıyla Tevhîdî kendisi için uygun hamî arayışlarını uzun süre sürdürmüştür. Bağdat'ta Büveyhî vezirlerinden Mühellebî'nin (ö. 352/963) meclislerinde başladığı bu arayış daha sonraları onu günümüz Tahran'ı civarındaki Rey diyarına götürmüş, orada vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd (ö. 360/970) nezdinde itibar ve statü arayışını üç yıl kadar sürdürmüştür. Ne yazık ki talihi yaver gitmemiş, muhtelif sebeplerle yine verrâklıktan daha yüksek bir pozisyon bulamamış, yüksek bir sosyal statü edinememiştir. Umduğuna nail olamamış ve karamsar bir psikolojiyle Bağdat'a döndüğünde ise onu bir başka sürpriz beklemektedir. Bağdat'ta toplumsal bir karışıklık olmuş, ayaklananlar şehri yağmalamış ve bu arada onun evini de talan etmişlerdir. Bu sefer Tevhîdî vezir Ebû'l-Feth İbnü'l-Amîde (ö. 366/976) yazdığı mektupla durumunu arz edip yardım ister. Ancak onun bu umudu da boşa çıkmıştır. Zira Ebû'l-Feth de Tevhîdî'ye babası Ebû'l-Fazl'dan farklı davranmamış, taleplerine duyarsız kalmıştır. İktidar arayışlarında pes etmeyen Tevhîdî, bir sonraki Büveyhî veziri ve Ebû'l-Feth'in muarızı, Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) yanında yer edinmeye çalışmıştır, ancak pozisyonu yine verrâklık olmuştur ve daha üst bir makam ve konuma erişememiştir. Büyük bir haksızlığa uğradığı kanısındadır; zekâ, kabiliyet ve donanımına yaraşan bir itibar görmediğini düşünmektedir. Ama yine de etrafındakileri oldukça rahatsız eden tekebbürünü hiç bırakmamaktadır. Üç yıl kadar süren bu teşebbüsünden de eli boş olarak Bağdat'a dönmüştür (370/981). Artık kızgınlığı, hırçınlığı ve sivri dilliliği iyice dışa vurmuştur, büyük bir haksızlığa uğradığını düşünmektedir. Kimseden maddi bir desteği yoktur, bir kabuk ekmeğe muhtaç hâldedir. Bu durumun bir sonucu olarak *Ahlâku'l-vezîrayn* başlıklı eserini kaleme almış ve Ebû'l-Fazl ve İbn Abbâd'ı ağır bir dille hicvederek bir çeşit intikam

16 Böyle bir tanımlama örneği olarak bk. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, s. 212-2; a.mlf., *Philosophy in the Renaissance of Islam*, s. 31-45.

17 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 335.

almaya çalışmıştır. Yine bu durumun bir sonucu olarak oldukça geç yaşlarında telifini tamamladığı *es-Sadâka ve's-sadik* başlıklı kitabında bütün karamsarlığıyla samimi dostlukların ve dostların yokluğundan şikâyet etmektedir. Yine bu durumun bir sonucu olarak tasavvufî temalar üzerinde durduğu ve en son teliflerinden biri olan *el-İşârâtü'l-ilâhiyye* isimli eserinde daha da coşkun ve sitemkâr bir dille şikâyetlerini bu sefer Rabbine arz etmektedir. Öyle görünüyor ki Tevhîdî, erken yıllarında ilgili olduğu tasavvufa ömrünün son demlerinde tekrar sığınmak istemiştir. Zaten kabri de Şiraz'daki sufi mezarlığındadır.¹⁸

Bütün bu yaşadıklarının da tesiriyle olsa gerek Tevhîdî ömrünün sonlarına doğru (400/1010) bir çeşit bohem ve bunalım dönemine girer ve eserlerini toplayıp yakar. Etrafındakiler tarafından tamamen ihmal edildiğini, gerçek entelektüel kapasite ve değerinin hiçbir zaman takdir edilemediğini düşünmektedir. Yoksulluk peşini hiç bırakmamıştır, karamsarlığı bütün zihin ve duygu dünyasını işgal etmiştir.¹⁹ Bu davranışını yadırgayan ve sebebini bir mektupla soran Kadı Ebû Sehl Ali b. Muhammed'e cevabi bir mektup göndererek bu fiilin sebeplerinden bahseder. Bu mektubun yazılış tarihi hicri 400 yılının Ramazan ayı (miladi Nisan-Mayıs 1010)²⁰ olarak kaydedilmiş ve günümüze Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'sı* sayesinde gelmiştir.²¹ Yazımızın bundan sonraki kısımları bu mektup odaklı olacaktır.

Tevhîdî'nin ifadesine göre kitapları hayatı boyunca ona pek de bir fayda sağlamamıştır. Kendisi bu hayattan göçüp gittikten sonra başkalarına fayda temin etmelerinin ne anlamı olabilirdi ki? Zaten insanlar kitaplarının kıymetini bilmekten acizdi. Retorik bir üslupla Tevhîdî, Ebû Sehl'in tepkisine biraz da şaşırılmış görünmektedir, çünkü o da Allah'tan başka her şeyin geçici olduğunu pekâlâ bilmektedir. Bu Kur'an'ın genel ve kesin bir hükmüdür.²² Gerçekte kitaplarını yakma fiili kendisini Ebû Sehl'den çok daha derinden yaralamıştır. Bu teşebbüs onun için hiç de kolay olmamıştır, ona çok acı vermiştir. Fakat onu böyle bir fiile yönlendiren nihai saik rüyasında Allah'tan geldiğine inandığı bir işaret olmuştur. Bu hususta günler ve geceler boyunca Allah'tan yardım ve yönlendirme niyazında bulunmuştur, zihni hep bu meseleyle meşguldür. Nihayet rüyasında bu minvalde bir yönlendirme kendisine ilham olunca bütün tereddüt ve şüpheleri zail olmuş ve söz konusu fiili gerçekleştirmiştir.²³

18 Ebû Hayyân et-Tevhîdî hakkında daha tafsilatlı bio-bibliyografik malumat için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 335-66; Kaya, "Ebû Hayyân et-Tevhîdî", s. 154-7; Stern, "Abû Hayyân al-Tawhîdî", s. 126-7; Watt, "Abû Hayyân Tawhîdî", s. 317-8; Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, s. 212-2; a.m.f., *Philosophy in the Renaissance of Islam*, s. 31-45.

19 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 342.

20 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 349.

21 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 342-9. Bu mektup Wadâd al-Qâdî tarafından İngilizceye tercüme edilip yayımlanmıştır ("Scholars and Their Books: A Peculiar Islamic View from the Fifth/Eleventh Century", s. 627-40).

22 Tevhîdî bu bağlamda ayetlerden istihsadda bulunur: "O'ndan başka her şey yok olacaktır. Hükmü yalnızca O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz" (28/el-Kasas: 88). "Yeryüzündeki her şey yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbin baki kalacaktır" (55/er-Rahmân: 26-27). Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 342-3.

23 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 343.

Tevhîdî kitaplarını toplayıp yakmasıyla ilgili açıklamasına kitapların fonksiyonları üzerinde durarak devam eder. Ona göre kitaplar bilgileri kaydedip muhafaza eder. Bilgiler (*ilim*) ise pratiğe (*amel*) dökülmelidir, amel de necat ve kurtuluşa götürecektir (*inne'l-'ilme yürâdü li'l-'amel, kemâ enne'l-'amele yürâdü li'n-necât*). Eğer bilgi amelden yoksun olursa, o zaman bilgi bilen için bir yük hâline dönüşür. Bu çeşit bilgi, sahibine sefalet ve itibarsızlıktan başka bir şey getirmez, boynunda taşıdığı bir tasma gibi olur. Kendisi bu duruma düşmekten Allah'a sığınır. Tevhîdî kendi kitapları içinde hem hususi ve özel hem de umumi ve genel bilgilerin olduğunu söyler. İlk kategoriye mahsus bilgilerden samimi ve ciddi bir ilgiyle istifade etmeye çalışan kimseleri bulamadığından yakınır. İkinci kategori dâhilindeki bilgilerin de liyakatli bir taliplisini görememiştir. Hâlbuki kitaplarının çoğunu insanlar için telif etmişti: Onlar arasında bir itibarı olacaktı, onların önderi olacaktı, onların nazarında şan ve şeref sahibi olacaktı. Heyhat, bu beklentilerinin hiçbirisi gerçekleşmedi, hayattaki hiçbir emeline nail olamadı. Ama yine de kaderine açıkça isyan eden bir görüntü vermek istemiyordu. “Ne yapalım, takdir-i ilâhî!” deyip yoluna devam ediyordu. Bütün bu olumsuzluklara ve talihsizliklere katlanabiliyordu, ancak kitaplarındaki bilgilerin kendisi lehinde değil aleyhinde kullanılabilecek olması ihtimali ona çok itici ve rahatsızlık verici geliyordu.²⁴

Bu yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Tevhîdî'ye göre yazarların kitap yazmaktaki temel amacı sahip oldukları bilgileri paylaşma ve yayma arzusudur. Ancak bu amaç hiçbir dünyevi beklentisi olmayan, tamamen Allah rızasını elde etmeye yönelik ve bütünüyle akademik hassasiyetlere dayalı bir faaliyetten ibaret değildir. Yazarlar kitaplarını kaleme alırken birtakım pragmatik hedeflerin de peşinde görünmektedirler: İçinde yaşadıkları toplumda muteber bir statü elde edebilmek, kendi uzmanlık alanlarında ilmî yetkinliklerini ispat edebilmek, entelektüel meselelerle ilgili şahsi fikir ve yorumlarını ortaya koyabilmek, bu dünyadan göçtükten sonra isimlerini baki kılabilmek... Kitap telif etme ameliyesi yazarlara böylesi beklentilerini gerçekleştirebilme bağlamında bir imkân ve sahne temin etmektedir. Aynı zamanda şahsi fikir, yorum ve hislerini sözlü ve aleni olarak içinde yaşadıkları toplumda serbestçe ifade edebilmek her zaman sakin ve problemsiz bir faaliyet olmayabilirdi. Ancak diğer taraftan bunları sadece kendi iç dünyasında saklayıp dışa aktarmadan rutin bir şekilde hayata devam edebilmek bir entelektüel için hiç de kolay olmayan bir durumdu. İşte kitaplar bu hissî ve fikrî rahatlamayı temin eden vasıtalar aynı zamanda.

Tevhîdî'nin başına kitaplarını yakmasıyla ilgili kararının kesinlik kazanmasına sebep olan bir dizi başka talihsizlikler de gelmiştir, çocuklarını, yakınlarını, dostlarını, meslektaşlarını, talebelerini kaybetmiştir. Tevhîdî artık etrafında kitaplarından samimi, ehliyetli ve hakaniyetli bir biçimde istifade etmeye aday pek kimse görememektedir. Bu durumda kitapları liyakatsiz ve insafsız insanların elinde oyuncak hâline gelecektir. Onlardaki malumatla dalga geçeceklerdir, kitaplarını incelemeleri onun itibarını zedelemeye yönelik olacaktır, onun dik-katsizlikten veya basit kusurlardan kaynaklanan olağan hatalarını dillerine dolayarak ortaya

24 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 343-4.

saçıp birbirlerine anlatıp duracaklardır. Bu ihtimaller Tevhîdî için çok ağır ve katlanılamazdır. Yaşayıp gördükleri, insanların geneli hakkında onu iyimser bir kanaate sevk etmemektedir, ölümünden sonra da onlarla ilgili beklentisi kötümserdir. Yirmi yıldan beridir mevcut muhitinde yaşamış, aynı toplumda komşu olarak yaşadığı bu insanlardan hiçbir vefa ve sadakat görmemiştir. Onlar arasında türlü türlü badirelerden geçmiştir, ne idareci kesimin ne de halk tabakasının ona bir hayrı dokunmuştur. Hâlbuki onlar nezdinde biraz kıymet bulabilmek için bin bir yollu, makbul ve de mezmum, teşebbüslere sürüklenmişti. Hiçbirinden olumlu bir sonuç elde edememişti. Böylesi insanlara kitaplarını bırakmak ona hiç akılcıca gelmemektedir.²⁵

Tevhîdî'nin bu yakınmaları bizi kitaplarla ilgili bir başka kritik meseleye götürmektedir: Bir kitabın değerli veya makbul olup olmamasındaki temel etken ve ölçüt nedir? Tevhîdî'ye göre kitabın bizatihi içeriği bu hususta yegâne ya da hâkim kriter değildir. Asıl belirleyici olan okuyucudur, kitabın kaderi ve akıbeti okuyucunun elindedir. Kitabın hüsnükabul görmesinde muhatabı, içeriğinden daha çok müessir olmaktadır. Bizzat Tevhîdî de bu durumdan mustarıptir. Çoğu zaman okuyucu kitaba tarafsız ve hakkaniyetle yaklaşma yetkinliğinden uzak düşer. Yazarla okuyucu arasında şahsi, ailevi, mesleki, dinî, mezhebî, siyasi birtakım bağlantılar mevcut olabilmektedir. Okuyucu fikrini bu irtibatlar eşliğinde oluşturmakta ve tavrını onlara göre ortaya koymaktadır. Okuyucunun ilmiye kesiminden olup olmaması da insafı ve tarafsız yaklaşabilmesi için yeter sebep değildir. Anlaşılan Tevhîdî kendi zamanının ilmiye sınıfından pek memnun değildir. Kitaplarını yakmaya karar vermesinde etkili olan sebepleri zikrederken yazdıklarını anlamaya nispeten muktedir olabilecek bir kesim insanlardan bahsetmekte ve onların kitaplarında bulunabilecek muhtemel ve sıradan birtakım kusur ve noksanlıkları abartıp onlar hakkında haksız ve yanlış eleştiri ve algılar üretmeleri ihtimalinden şikâyet etmektedir. Hâlbuki normal şartlarda onlardan beklenen bir meslektaşlık dayanışması ortaya koyabilmeleridir. Görünüşe göre Tevhîdî kendi eser ve fikirleriyle ilgili eleştirel yaklaşımlara genel olarak pek sempatik bakmamaktadır. Hele okuyucu konumunda idareciler olduğunda kitabın değerli ve makbul olup olmamasında içeriğinin tesir gücü iyice zayıflamaktadır. İdarecilerin kitabın kıymetini takdir etme makamı olması Tevhîdî'ye göre bu husustaki en feci talihsizliktir. Onun bütün entelektüel ve mesleki hayatı bu durumdan menfi olarak etkilenmiştir. Kitaplarının değerinin yeterince bilinmesine dair memnuniyetsizliğini yaşadığı toplumun geneline de teşmil etmektedir. O, ilim ve fikir insanların sağlıklı işleyen bir toplumun en önemli unsurları olduğuna inanmaktadır. Onların entelektüel üretimleri o toplumun gelişmişlik göstergesi ve de medariftiharıdır.

Kitaplarındaki bilgi ve fikirlerin kendisinden sonra gelecek okuyucu ve araştırmacılar nezdinde nasıl bir muameleye tabi tutulacağına dair tereddütler Tevhîdî'nin kitaplarını imha etmesinde müessir bir unsur olarak dikkat çeker. Bu bağlamda ortaya koyduğu üretimlerin muhatap olabileceği muhtemel eleştiriler onu sağlığında bile rahatsız etmiş görünmektedir.

25 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 344.

Kendi akademik yetkinliği konusunda herhangi bir şüphesi olmasa da tenkite uğrama ihtimali ona çok sevimsiz gelmektedir. Aynı zamanda kendisine böylesine yüksek bir entelektüel potansiyel ve kabiliyet bahşettiği için Rabbine şükretmektedir. Ama liyakatsiz ve insafsız münekkitlerin muhtemel varlığı onun huzurunu kaçırmaktadır.

Bütün bu olumsuzlukları sayıp döken Tevhîdî kitaplarını yakma kararıyla ilgili bir başka şahsi boyuta işaret etmektedir. Anlaşılan o ömrünün sonlarına yaklaştığını da hissetmektedir. Doksanlı yaşlarda ve bitkin olduğunu belirtir. Akranlarının çoğu ahirete göçmüştür. Artık hayattayken bir ikbal beklentisi kalmamıştır. Bu psikoloji de kitaplarını yakmasında müessir olmuş gibidir.²⁶

Mektubunun bu noktasında Tevhîdî ilginç bir nokta üzerinde durarak kitaplarını yakma fiilinin Müslüman âlimler arasında mevcut olan bir geleneğe ve örneklige (*üsve*) de dayanıldığını söyler. Yoksa tamamen temelsiz ve emsalsiz bir teşebbüste bulunmuş değildir, bu hususta bir geleneği takip etmektedir. Bu gelenek onun kitaplarını imha etme sebeplerinden biridir. Tevhîdî bu konuda Müslüman âlimler arasından yukarıda isimleri mezkûr ilk beş tarihî örneğe referansta bulunur. Ayrıca derin hürmet beslediği ve örnek aldığı hocası Sîrâfî'nin de ahir ömründe oğlu Muhammed'e kitaplarını bırakırken onlardan ahiret yolunda istifade etmesini vasiyet ettiğini belirtir ve kitaplarında yanlış yönlendirici birtakım unsurlar tespit etmesi hâlinde hiç tereddüt etmeden onları ateşe atıp yakması talimatını verdiğini zikreder.²⁷

Tevhîdî'nin anlayışına göre uygulamaya koyduğu söz konusu kitap yakma ameliyesi bizatihi kitaplarının ortadan kaldırılmasına matuf değildir. Aslında bu tepki kendi zamanının kadirbilmez insanlarına yöneliktir. Yoksa kitaplarının içindeki bilgilere güveni tamdır. Kendisinin ilmî yetkinliğinden de şüphesi yoktur, bu kabiliyeti ona bahşeden Rabbine şükretmektedir. Ancak “ilim-amel-necât” şeklinde formüle ettiği bütünlüklü yapının kendi zamanında artık işlevsellikten uzak düştüğünden şikâyet etmektedir. Ona göre hep bir arada tutulması gereken bu üçlü yapı bozulduğunda müspet ve verimli bir sonuç elde edilemeyecektir. Bilginin uygulamaya konulması aşaması bu sürecin en hayati safhasıdır. Dolayısıyla amel ve necât safhaları ilmin kendisinden ve onun taşıyıcısı olan kitaplardan daha önceliklidir. Tevhîdî bu hususta erken dönem Müslüman âlimlere (*es-selef es-sâlih*) ve eski Yunan filozoflarına atıfta bulunur. Ona göre selef âlimleri dinde en yüksek ve makbul mertebelere amel-i sâlihleri, ihlaslı itikatları ve pazarlıksız zühtleri ile erişebilmişlerdi. Eski filozoflar (*el-hükemâ'ü'l-kudemâ'*) da en yüce mutluluklara kanaatkârlıklarıyla vasil olabilmişlerdi. Tevhîdî zaten kendi mesleği gereği çeşitli alanlarda hep kitaplar yazmakla, verrâklıkla meşgul olmuştu. Bir de kitap toplama işi vardı ki bu mesleği de mebzul miktarda altın ve gümüş biriktiren insanların faaliyetlerine benzetiyordu. Bu iki zümre de açgözlü ve tutkulu bir

26 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 345.

27 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 346-7.

şekilde bu dünya metaini meftundu. Dünya metai ise insanoglu için aldatıcı ve geçici idi. Bu duruma düşmekten o Rabbine sığınmaktadır.²⁸

Tevhîdî'nin kitap toplama ve yazma işini bir çeşit dünyevileşme vasıtası olarak görmesi oldukça manidar bir yaklaşımdır. Anlaşılan o bu işi altın ve gümüş biriktirmeye benzetecek, kitap toplama ve yazmayla meşgul olanların gitgide bu faaliyete bir tür bağımlılık geliştirdiklerine işaret etmektedir, hep daha fazlasını ve hep en fazla kendilerinde olmasını istiyorlardır. Böylece başlangıcı itibarıyla son derece masum, makul ve faydalı bir faaliyet aslı mecrasından çıkıp dinen ve ahlaken mezmum bir hâle dönüşebilmektedir. Kitap yazma işi bu dünyaya bağlanma tehlikesinin bir aracısı olabilmektedir. Oysa bu dünya ve kitaplar dâhil, içindeki her şey fanidir. Aslolan ahirete dair daim bir şuur hâlinin canlı tutulabilmesidir. Bu yüzden Tevhîdî ameli, ilme önelemektedir ve uhrevi kurtuluşu ise her ikisinden daha önemli görmektedir. Onun bu sıralamayı oluştururken örnek aldığı model selef âlimleridir, onlar kitap yazmamış olsalar da kurtuluşa ermişlerdir. Yine onun atıfta bulunduğu önceki nesillere mensup kitaplarını imha etmiş olan Müslüman âlim örnekleri kitap yazma ile uhrevi kurtuluşa erme arasında bir gerilimin olduğunu ihsas etmektedir. Zira mezkûr ilim insanları kitap yazma işine daldıkça ahiret boyutunu ihmal etmekte olduklarını hissetmişler, kendi ferdî uhrevi akıbetlerinin selameti için kitaplarından kurtulup tamamen züht hayatına yönelmişlerdir.

Mektubunun sonlarına doğru Tevhîdî muhatabına kendisini kınamış olması sebebiyle sitem eder. Ona anlayışla ve insafla yaklaşmasını istirham eder ve mevcut durumunu tarif eder: Artık gücü ve takati kalmamış, mutluluktan nasiplenme umudu kaybolmuş, gözleri sönmüş, dili kurumuş, zihni donmuş, belagati gitmiş, hüznün bütün ağırlığı üzerine çökmüş ve insanlardan ümidi tamamen tükenmiştir. İşte böyle bir hâletiruhiye içinde kitaplarını yakmaya karar vermişti. Doğrusu muhatabına zikretmeyi tercih etmediği başka sebepleri de yok değildi. Ama artık geldiği bu noktada kaderine razı olmaktan başka bir seçeneği yoktu. Ölüm gelip çatıncaya dek sabır ve sükunetle Allah Teâlâ'nın takdirine rıza göstererek kalan ömrünü tamamlayacaktı.²⁹ Bu ifadeleriyle Tevhîdî ahir ömründe kendini tamamen takdiri-ilahîye teslim etmiş görünmektedir. Artık tamamen Rabbi ile baş başa kalmak istemektedir, kitapları bile bu ilişkiye bir dolaylılık ve perde oluşturmaktadır. Artık her tür sorgulamayı ve itirazı bırakmıştır. İtaat ve teslimiyetle kaçınılmaz olan akıbeti beklemektedir.

Sonuç

Tevhîdî ve ondan önceki ilim insanları örneğinde sürdürdüğümüz bütün bu tartışma ve tahliller bizi Müslüman bir muhitte kitap imha etme hadisesinin arka planını anlamlandırabilme hususunda birtakım sonuçlara ulaştırabilmektedir. Müslümanlar için kitapların çok

28 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 347.

29 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 347-9.

değerli olduğu malumdur, çünkü bilgilerimizi oralarda kaydedip muhafaza ederiz. Entelektüel ve kültürel devamlılığımızın müşterek hafızası kitaplardır. Böylesine merkezî bir değer olan kitap nasıl olur da imha edilebilir?

Kitapların kendi müellifleri dışında başkaları tarafından imha edilmesinin izah edilebilir gerekçelendirmelerini bulmak mümkündür. Bu imha söz konusu müellif veya onun belli fikirlerine yönelik bir cezalandırma teşebbüsüdür. Çoğunlukla dinî ve mezhebî görüşler, siyasi ideolojiler ve iktidar teorileriyle irtibatlı olarak icraata dökülen bu cezalandırmaların gerekçeleri genellikle kitaplardaki bilgi ve fikirlerin insanların zihin, duygu ve inançlarını rahatsız ederek toplumda düzensizlik, kargaşa ve huzursuzluğa sebep olduğu iddiasıdır. Ancak müelliflerin bizzat icra ettikleri kendi kitaplarını yakma teşebbüslerinin bağlamlarını ve arka planlarını açıklığa kavuşturabilmek çok boyutlu yaklaşım ve analizler gerekmektedir.

Bir yazarı kendi kitaplarını imha etmeye sevk edebilecek sebepler bireysel ve psikolojik durum merkezli olabilmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bazen yazarlar kitaplarını kendi dindarlık ve maneviyatlarına olumsuz tesir etmeye başladıkları şeklinde bir gerekçelendirme yaparak imha etmiştir. Zihnen kitaplarıyla yoğun bir biçimde meşgul olmaktan ziyade inziva ve züht içinde daha derunî ve içsel sükunete dayalı dingin bir dindarlık pratiğine yönelmek istemişlerdir. Dışa dönük, zahirî ve rasyonel bir bilgilenme metodu yerine daha içe dönük, manevi ve sadece mantık merkezli olmayan bir bilgilenme yolunu tercih etme adına kitaplarını ortadan kaldırmışlardır. Bunu kendi bilinçli tercih ve istekleri sonucunda yapmışlardır. Yoksa kitapları veya fikirleri sebebiyle hariçten kendilerine yöneltilmiş olan bir tenkit ve baskı söz konusu değildir. Görüldüğü kadarıyla kitap yazmak ve edinmekle meşgul olmayı gittikçe bir çeşit bağımlılığa dönüşen bir dünyevileşme gidişatı olarak değerlendirmişlerdir. Kendi dinî ve manevi yolculuklarının daha selamete ilerleyebilmesi ve bireysel dinî tecrübeye daha fazla odaklanabilmeleri adına rutin ve genel-geçer bilgi vasıtası olarak gördükleri kitaplarını bir kenara bırakmayı yeğlemişlerdir. Onların bilgilenmekten beklentileri, bilgilerinin dinî tecrübe ve zevke dönüşüp kendilerini Yaratıcılarına daha yakın hâle taşıyabilme fonksiyonunu icra etmesidir. Bilgi amele, amel de uhrevi kurtuluş ve selamete götürebilmelidir. Ancak onlara göre her ne kadar başlangıç itibarıyla kitabî bilgiler kendilerine bu yola girme konusunda rehberlik yapabildilerse de bu bilgiler dinî tecrübe ve zevke dönüşme hususunda fonksiyonelliklerini yitirmeye ve yetersiz olmaya başlamışlardır. Kitaplarla ve ilmî meselelerle gittikçe daha çok zihin merkezli meşgul olmaya başladıklarını düşünmüşler ve kitapları artık onlar için kendi manevi terakkilerinin önünde engeller konumuna gelmiştir. Böylece onların gözünde kitaplar sadece değerini yitirmekle kalmamış aynı zamanda yanıltıcı, tehlikeli ve bertaraf edilmesi gereken aldatıcı rehberlere dönüşmüştür.

Kitaplarını ortadan kaldırma gerekçelerini en detaylı bir biçimde bizzat kendi anlatımıyla sunan en kapsamlı metin Tevhîdî'nin bu çalışmamızın merkezini oluşturan mektubudur. Tevhîdî bu metninde kendinden önce kitaplarını imha eden ilim insanlarının yukarıda

zikredilen sebeplerine birtakım latif ilaveler yapmaktadır. Dinî ve şahsi dindarlık odaklı sebepler yanında ilmî ve entelektüel hayatın daha içinden argümanlarla ve dünyevi kaygıların da tesiri altında gözükken, kitaplarını yakma icraatının gerekçelerini ortaya koymaktadır. Onun bu kaygı ve endişelerle irtibatlı bir üslupla ortaya koyduğu anlatısı, aynı zamanda olağanüstü akademik ve kültürel donanımına rağmen hak ettiğini düşündüğü değere bir türlü nail olamayan, içinde yaşadığı toplumda yüksek bir sosyal statü elde edemeyen ve hayatı boyunca yoksulluk ve ıstırap çeken bir entelektüel bakış açısıyla bütün bu haksızlıklara karşı bir tepki ve cevap mesabesinde. Tevhîdî kitaplarını ömrü boyunca süren türlü talihsizlikler sonucu yakmaya karar vermiştir. Doğumundan itibaren hayatı hep zorluklarla dolu geçmiştir. Ancak bu zorluklara kendi ihtiras ve karakter özellikleri de katkıda bulunmuştur, başkalarından takdir, ikram ve iltifat görme arzusunu bir türlü teskin ve tatmin edememiştir. Tepkisini diline ve kalemine dökmekten de geri duramamıştır. Ömrünün sonlarına doğru üst üste başından geçen bir dizi talihsizlikler sonucu girdiği bir çeşit bunalım sebebiyle kitaplarını toplayıp yakmıştır. O bir taraftan kitaplarının kaydıhayatında ona bir fayda temin etmediğinden şikâyet ederken, öbür taraftan da bunun sebebini onların kıymetini anlayamayan etrafındaki insanların entelektüel yetersizliğine bağlamaktadır. Yine o bir taraftan kitaplarını telifindeki temel amacı olarak sahip olduğu bilgileri Allah rızası için paylaşma ve yayma arzusuna vurgu yaparken, öbür taraftan da birtakım dünyevi beklentilerini de dile getirmektedir. Yaşadığı toplumda muteber bir statü elde edebilmek, kendi akademik yetkinliğini ispat edebilmek, ilmî mevzulara dair şahsi bilgi ve yorumlarını ortaya koyabilmek ve bu dünyadan göçtükten sonra ismini baki kılabilmek gibi saikler zikretmektedir.

Tevhîdî'nin kitapları ve içlerindeki bilgi ve yorumlarıyla ilgili kaygıları ölümünden sonra onların başlarına gelmesi muhtemel akıbetleri de kapsar. Kitaplarının liyakatsiz ve insafsız okuyucuların eline düşme ihtimali ve bunun sonucu olarak akademik itibarının zarar görmesi olasılığı onu son derece rahatsız etmektedir. Kitaplarını yakma kararında bu saik de müessir görünmektedir. Onun anlatımına göre böylesi bir akıbet bütünüyle kitaplarının kalite ve kalibresine bağlı değildir. Kendi entelektüel yetkinliğine güveni tamsa da kitaplarının makbul ya da mezzum olmasında başka sebeplerin de rol oynayabileceğini dile getirmekte ve hususen okuyucunun bu konudaki tesir gücü üzerinde durarak endişelerini ifade etmektedir. Kitabın kaderinin okuyucunun elinde olması kitaplarının akıbeti hakkında onu tedirgin etmekte, muhtemel eleştiriler onu şimdiden huzurunu kaçırmaktadır. Yine önceki kitap imha etme örneklerinden farklı olarak Tevhîdî'nin teşebbüsü bizatihi kitaplarının ortadan kaldırılmasına yönelik gözükmemektedir. Onu asıl rahatsız eden ve de yakmak suretiyle engellemeye çalıştığı, kitaplarının kadirbilmez ve liyakatsiz insanların eline düşmesi ihtimalidir.

Kaynaklar

- Baez, Fernando. *A Universal History of the Destruction of Books: From Ancient Sumer to Modern-day Iraq* (trc. Alfred MacAdam). New York: Atlas & Co., 2008 [Baez, Fernando. *Kitap Kıyımının Evrensel Tarihi* (trc. Tolga Esmer). İstanbul: Can Yayınları, 2018].
- el-Câhiz, Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun). I-VII, Kahire: Matba'atü Lecneti't-Terceme ve'n-Neşr, 1948-1950.
- Cook, Michael. “The Opponents of the Writing of Tradition in Early Islam.” *Arabica*, 1997, sy. 44, s. 437-530.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. I-X, Kahire: Matba'atü's-Sa'ade, 1974-9.
- el-Hatib el-Bağdâdî. *Takyidü'l-ilm* (nşr. Yûsuf el-İşş). Beyrut: Dâru İhyâ'i-s-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974.
- Kaya, Mahmut. “Ebû Hayyân et-Tevhîdî.” *DİA*, X, 154-7.
- Kraemer, Joel L. *Humanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival during the Buyid Age*. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- . *Philosophy in the Renaissance of Islam: Abû Sulaymân al-Sijistânî and his Circle*. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (nşr. Abdülhalim Mahmûd, Mahmûd b. Şerif). Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1966.
- Melchert, Christopher. “The Destruction of Books by Traditionists.” *Al-Qantara*, 2014, XXXV, sy. 1, s. 213-31.
- Polastron, Lucien X. *Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History* (trc. Jon E. Graham). Vermont: Inner Traditions, 2007 [Polastron, Lucien X. *Kitap Yakmanın Tarihi* (trc. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Everest Yayınları, 2015].
- al-Qâdî, Wadâd. “Scholars and Their Books: A Peculiar Islamic View from the Fifth/Eleventh Century (Presidential Address).” *Journal of the American Oriental Society*, 2004, CXXIV, sy. 4, s. 627-40.
- Rosenthal, Franz. “‘Of Making Many Books There is No End:’ The Classical Muslim View.” *The Book in the Islamic World: The Written Word and Communication in the Middle East* (ed. George N. Atiyeh). Albany: State University of New York Press, 1995, s. 33-55.
- Stern, Samuel M. “Abû Hayyân al-Tawhîdî.” *EI2 (The Encyclopaedia of Islam: new edition)*, I, 126-7.
- Terzioğlu, Arslan. “İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır.” *Vakıflar Dergisi*, 1971, sy. 9, s. 419-33.
- Üçer, İbrahim Halil. *Ebu Hayyân et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği* (yüksek lisans tezi, 2007). Marmara Üniversitesi SBE.
- Watt, William M. “Abû Hayyân Tawhîdî.” *EIr (Encyclopaedia Iranica)*, I, 317-8.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-üdebâ* (nşr. Ömer Faruk eţ-Tabbâ). I-VII, Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1999.
- ez-Zehebi, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaûţ v.dğr.). I-XXIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1985.
- . *Menâkıbü'l-imâmî'l-a'zam: Süfyân es-Sevrî*. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1993.